

MORALNA I POLITIČKA AUTONOMIJA U TEORIJI LIBERALNOG MULTIKULTURALIZMA²¹⁰

Sažetak:

Tekst se bavi odnosima napetosti između principa autonomije u njegovoj sveobuhvatnoj (moralnoj) i parcijalnoj (političkoj) verziji i teorije liberalnog multikulturalizma. Autor tvrdi da je odnos moralne autonomije i multikulturalizma obeležen inherentnim napetostima koje ne uspeva da prevaziđe ni svedeniji koncept političke autonomije, baš kao ni koncept liberalnog multikulturalizma. To, međutim, ne znači da je neophodno modifikovati ili odbaciti konture liberalnog univerzalizma kako bi se napetosti otklonile. U zaključnom delu rada autor nastoji da ukaže da model egalitarnog liberalizma koji ne insistira na deontološkom razumevanju autonomije nudi adekvatne odgovore na okolnosti etno-kulturnog pluralizma.

Ključne reči: autonomija, liberalni multikulturalizam, politički liberalizam, egalitarni liberalizam

UVOD

Pune četiri decenije multikulturalizam u svom normativnom i programskom obliku pleni pažnju i provocira znatizeljnu teoretičara politike, političkih lidera i običnih građana. Burno, najpre u vidu praktičnih politika, a potom i kao teorijski koncept, multikulturalizam početkom 70-ih godina prošlog veka ulazi u javni diskurs liberalnih demokratija. Ono što će tog trenutka započeti kao oprežno propitivanje identiteskih tema, tokom devedesetih godina izrasta u bezobalnu multidisciplinarnu raspravu o opravdanosti zahteva pristalica multikulturnih

209 Asistent, Univezitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
e-mail: nikola.beljinac@fpn.bg.ac.rs

210 Rad je nastao u okviru naučno-istraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu*, (evidencioni broj 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije. Tekst primljen 11. aprila 2011. godine.

politika i načinima pravno-institucionalnog uvažavanja etno-kulturne raznolikosti. Načelno gledano, možemo razlikovati dva fronta u „multikulturalnim ratovima“. Prva grupa multikulturalnih tema, sažeto rečeno, obuhvata pitanje prave mere odnosa između manjinskih zajednica i većinskog društva. Teme koje spadaju u ovu korpu multikulturalnih dilema bave se problemima socijalne kohezije, građanske solidarnosti, ekonomske jednakosti, nacionalnog i političkog jedinstva u multikulturalnim društvima. Druga grupa dilema koje otvara multikulturalizam odnosi se na položaj pojedinaca unutar manjinskih zajednica koje zahtevaju preferencijalni tretman u vidu kolektivnih prava. Kada govorimo o odnosu individualne slobode i manjinskih prava, žarišnu tačku teorijske rasprave između liberalizma i multikulturalizma čini problem ograničene autonomije članova neliberalnih etno-kulturnih grupa. S druge strane, popularni multikulturalni argument protiv liberalizma glasi da liberalizam, s obzirom da se temelji na uvažavanju principa individualne autonomije, nužno ograničava egzistenciju onih etno-kulturnih grupa koje taj ideal ne vrednuju mnogo.

Nije potrebno posebno isticati da su i autonomija i multikulturalizam, po sebi, složeni koncepti kojima je moguće pristupiti na više načina. Isto tako, i njihov međusobni odnos moguće je proučavati iz različitih teorijskih perspektiva. U liberalnoj političkoj teoriji autonomija se koncipira na tri načina: moralno (sveobuhvatno), perfekcionistački i politički. U temelju moralnog (sveobuhvatnog) razumevanja autonomije nalaze se misli Imanuela Kanta koji modernu moralnu normu ne izvodi iz posebnog iskustva, kulturne i religijske svrhe, odnosno sveta kakav je po sebi. Kantovska moralna norma je deontološka – odvojena od fakticiteta bilo koje vrste i izvire iz čistog praktičnog, empirijskog i ontološki neuslovljenog uma. Autonomija se ovde shvata kao vrednost sveobuhvatne moralne doktrine koja treba da važi u svim sferama života. Većina savremenih liberalnih teorija su deontološki koncipirane sa principijelnim naglaskom na primatu etike pravičnog naspram etike dobrog. To se, međutim, ne može reći i za perfekcionistačke teorije liberalizma. Za pristalice ovog pravca liberalne misli nikada nije postojala dilema da li liberalizam poseduje sadržinu koju treba negovati. Po njima, liberalizam predstavlja supstantivni koncept koji podrazumeva postojanje nepromenljivih osobina ljudske prirode i njima odgovarajućih vrednosti i vrline.²¹¹ Oslanjajući se isključivo na shvatanje slobode kao odsustvo ograničenja, nije moguće obezbediti intristično vredna dobra kao što je autonomija. Kao praktična posledica ovako koncipiranog liberalizma javlja se zahtev upućen državi da se aktivno angažuje na promociji onih dobara koja su spojiva sa autonomijom. S

211 Videti opširnije: Joseph Raz, *Moralnost slobode*, Kruzak, Zagreb, 2007.

obzirom da je očekivana implikacija perfekcionistačkog liberalizma asimilacija i odumiranje onih koncepcija dobra koje nisu spojive sa autonomijom, izvesno je da ova varijanta liberalizma nije pogodna za adekvatno propitivanje teme etno-kulturne raznolikosti savremenih liberalnih društava. Današnje multikulturne debate se stoga ne vode u dvorištu perfekcionistačkog liberalizma. Iz tog razloga perfekcionistačko razumevanje autonomije izostavljamo iz razmatranja u nastavku rada. Političko razumevanje autonomije u liberalnu političku teoriju uvodi Džon Rols (*John Rawls*) u svom delu „Politički liberalizam“. Koncept političke autonomije predstavlja izraz nastojanja Rolsa da omekša svoju prvobitnu, moralnu koncepciju autonomije stavom da vrednost autonomije ipak nije vrednost sveobuhvatne moralne doktrine već čisto politička koncepcija.

Bez obzira za koji se koncept autonomije opredelimo, opravdano se postavlja pitanje ima li uopšte prostora za multikulturalizam u okviru liberalne teorije? Sve do kraja 80-ih godina prošlog veka negativan odgovor se nametao kao samo-podrazumevajući. Prema tradicionalnom razumevanju liberalizma, predanost jednakom pravu građanstva i poštovanju individualne autonomije nije dozvoljavla bilo kakvo koketiranje sa politikom javnog priznanja i afirmacije partikularnih kulturnih identiteta. Ili ćemo dosledno slediti načela liberalne sheme poretka, ili ćemo se povinovati neliberalnom otklonu od principa jednakopravnosti građanskih statusa. Kompromis nije bio solucija. Rezultat ovako koncipiranog rezonovanja bilo je povlačenje apsolutne paralele između multikulturalizma i komunitarizma. U takvom akademskom ambijentu, veliku pažnju izazvalo je nastojanje u početku male grupe teoretičara liberalne orijentacije da na liberalan način odbrane zahteve za manjinskim pravima. Vila Kimliku (Will Kimlycka) svrstavamo u značajne predvodnike multikulturnog tabora liberalne misli. Njegova dela „Liberalizam, kultura i zajednica“ (1989) i „Multikulturno građanstvo: liberalna teorija manjinskih prava“ (1995) spadaju u prve celovite studije liberalnog multikulturalizma.

Mišljenja smo da Kimikina teorija liberalnog multikulturalizma ne nudi zadovoljavajuće „pomirenje“ ideala autonomije i ideala kulturne raznolikosti. Kako bi to dokazali, najpre ćemo ispitati prirodu odnosa između ideala autonomije u njegovoj sveobuhvatnoj (moralnoj) i parcijalnoj (političkoj) verziji i zahteva za multikulturnom pravdom koji dolazi iz škole liberalnog multikulturalizma. Predstavićemo i jedno alternativno razumevanje značaja principa autonomije za liberalizam. Verujemo da je neliberalne grupe moguće usmeriti ka poštovanju liberalnih principa i bez insistiranja na apsolutnoj vrednosti principa autonomije. Stoga ćemo ispitati i to u kojoj meri je teorijska pozicija egalitarnog liberalizma koji ne insistira na deontološkom razumevanju autonomije osposobljena da odgovori na suprotstavljene imperativne autonomnog delovanja pojedina i očuvanja „zdravlja“ etno-kulturnih grupa.

LIBERALNI MULTIKULTURALIZAM VILA KIMLIKE

Kimlikina ambicija je dvojaka. Prvo, on nastoji da ukaže kako kulturna pripadnost ima daleko veći značaj od onoga koji su joj „posleratni liberalni klišeji“ dodeljivali.²¹² Drugo, još važnije, pokazuje kako se na zahteve za priznanjem kulturnog pluralizma na uspešniji način može odgovoriti sa stano- višta liberalne koncepcije individue i poretka nego iz perspektive komuni- tarizma. Dosledan u nameri da manjinska prva brani temeljnim liberalnim vrednostima (individualnom autonomijom, slobodom izbora i jednakošću), Kimlika ne kreće putem revidiranja liberalnih načela već pokušava da ih re- interpretira u duhu postavki liberalnog egalitarizma. Otuda ne čudi što su radovi Ronalda Dvorkina i Džona Rolsa teorijsko utočište Kimlikinog inter- pretatorskog poduhvata.

Za razliku od preovlađujućeg gledišta, Kimlika tvrdi da manjinska pra- va nisu poziv na urušavanje jednakopravnosti pojedinaca. Upravo suprotno. Argumente protiv nejednakosti koje razvijaju Dvorkin i Rols moguće je upo- trebiti i zarad opravdanja manjinskih prava grupa čiji su pripadnici žrtve kul- turne diskriminacije i nejednakosti. Ukoliko stvarnost pruža pregršt primera u kojima je kulturna pripadnost uzrok nejednakih životnih izgleda pojedina- ca onda se sa punim pravom možemo zapitati da li su manjinska prava zaista u suprotnosti sa liberalnim principom jednakopravnosti svih građana ili pak taj princip unapređuju? Kimlika nedvosmisleno odgovara kako su manjinska prava zapravo nužna dopuna liberalnog zahteva za jednakošću građana jednih naspram drugih i naspram države. U krajnjem slučaju, nije moguće govoriti o doslednom uvažavanju, verovatno, ključnog dobra u Rolsovoj koncepciji pravde, primarnog dobra samo-poštovanja, ako članovi kulturnih manjina, zbog svog podređenog položaja, nemaju osećaj da njihovi životni planovi zaslužuju spro- vođenje. Kako bi izbegli neželjene posledice nejednakog tretiranja pripadnika različitih kulturnih grupa, sve što je potrebno učiniti jeste da se potreba za kul- turnom pripadnošću pridoda postojećoj Rolsovoj listi primarnih dobara. Na taj način bi liberalizam u potpunosti stvorio neophodne uslove da pojedinci slo- bodno i razumno formiraju i revidiraju svoja uverenja prema kojima se orijen- tišu u svesnom nastojanju da ostvare svoje životne planove. Kultura je, drugim rečima, jedan od konstitutivnih delova skupa društvenih uslova koji su neop- hodni za potpuno ostvarenja liberalnog ideala autonomije.²¹³

212 Vil Kimlika, *Liberalizam, zajednica i kultura*, Naklada Deltakont, Zagreb, 2004, str. 17.

213 Will Kimlycka, *Multikulturno građanstvo*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003, str. 113.

Polazna pretpostavka Kimlikine koncepcije liberalnog multikulturalizma zvuči relativno trivijalno – svaki pojedinac je zainteresovan da vodi dobar život.²¹⁴ U sledećem koraku stičemo potpuniji uvid u liberalni predznak Kimlikine pozicije. Kako bi pojedinci bili u mogućnosti da vode dobar život neophodno je ispuniti dve pretpostavke. Prva je da vodimo naš život iznutra u skladu sa našim uverenjima šta je to što život čini vrednim življenja. Druga pretpostavka je da pojedinci imaju uslove nužne za sticanje svesti o različitim pogledima na pitanje dobrog života kao i sposobnost da te poglede racionalno analiziraju i da ih eventualno, u skladu sa novim saznanjima i iskustvima, revidiraju ili promene. Upravo zato što ne dozvoljava opisanu mogućnost „racionalne revizije“, komunitarna koncepcija sopstva je po njemu duboko pogrešna, a stoga i nepodesna za zastupanje manjinskih prava. Mada se slaže da nije lako revidirati naše najdublje ciljeve, Kimlika je izričit u stavu da nijedan cilj, ma koliko dubok bio, nije imun na takvu potencijalnu reviziju.

Garancija široke slobode izbora kada je reč o načinu na koji će pojedinci voditi svoj život predstavlja za Kimlika odlučujuće obeležje liberalizma. Sloboda uključuje biranje između različitih opcija pri čemu kulturni ambijenti kojima pripadamo ne samo da obezbeđuju te opcije već im daju i značenje. Socijalna kultura, koju Kimlika izjednačava sa pojmovima nacije i naroda, predstavlja kontekst i orijentir individualnih izbora njenih članova.²¹⁵ Izbor između različitih opcija sa kojima se pojedinci u svojim životima svakodnevno susreću uslovljen je njihovim kulturnim razumevanjem. Razlog je očigledan. Sve opcije koje predstavljaju predmet našeg izbora nose određena kulturna značenja. Samim tim, sposobnost pravljenja dobrog izbora između ponuđenih opcija podrazumeva njihovo ispravno razumevanje. Malo je verovatno da će takvo razumevanje biti moguće ukoliko, na primer, nemamo slobodan pristup jeziku kojim se služimo. Kako postojeće većinske kulture unutar nacionalnih država pružaju kontekst smislenog izbora samo pripadnicima dominantne etničke zajednice, manjinskim grupama treba garantovati posebna, grupno-diferencirana prava koja će njihov defavorizovani položaj unaprediti.

Tvrđnja da značaj individualne autonomije zahteva od liberala da podržavaju multikulturne politike postala je predmet široke kritike. Između ostalog, Kimliki je zamerano, kako od strane multikulturalista tako i od pojedinih „čistokrvnih“ liberala, da je insistiranjem na važnosti autonomije unapred iz svoje koncepcije isključio sve one grupe koje autonomiju ne vrednuju previše ili nimalo. U nastavku rada bavimo se odnosima napetosti između Kimlikinog insistiranja na vrednosti autonomije i načinima života tzv. neliberalnih grupa.

214 Ibid., str. 116.

215 Ibid., str. 122.

LIBERALNI MULTIKULTURALIZAM I NELIBERALNE MANJINE

Etničke i religijske grupe koje ne cene vrednost autonomije predstavljaju osetljivu tačku teorije liberalnog multikulturalizma. Stvar je u tome da liberalni multikulturalizam u nekom trenutku mora povući crtu i razdvojiti one kulturne prakse koje su, sa liberalne tačke gledišta, dobre od onih koje se smatraju neprihvatljivim. Ti tzv. „teški slučajevi“, po našem sudu, predstavljaju nesavladiv izazov svakog teorijskog koncepta koji se deklarise kao liberalni multikulturalizam. Odnos liberalnih multikulturalista prema položaju neliberalnih manjina uzećemo kao dokaz nekoherentnosti i nekonzistentnosti njihovih teorijskih pozicija.

Kada je u pitanju liberalni multikulturalizam Vila Kimlike, problem je dodatno zaoštren. Insistiranjem na tvrdnji da je autonomija ključna vrednost liberalizma, te da ju je neophodno upražnjavati, Kimlika zatvara vrata svoje teorije za sve one grupe koje se sa ovim ne bi složile. Mogućnost da pojedinci slobodno izaberu koncepciju dobrog života koju će da slede, Kimlika navodi kao odlučujuće obeležje liberalizma.²¹⁶ Slobodan izbor životnog cilja podrazumeva i opciju njegove dorade ili promene ukoliko vremenom shvatimo da smo pogrešili ili naprosto želimo da izmenimo redosled prioriteta u životu. Ukratko rečeno, ukoliko želimo da vodimo dobar život (a polazna pretpostavka je da svi pojedinci imaju tu ambiciju), onda u paketu sa tim primarnim interesom nužno ide i vrednost autonomije jer ne možemo doći do onoga što smatramo dobrim životom bez mogućnosti izbora i eventualne korekcije ranijih odluka. Kako bi svoju sposobnost „racionalne revizije“ efektivno i koristili, pojedinci, takođe, moraju da poseduju uslove za sticanje svesti o različitim pogledima na to šta čini dobar život.²¹⁷ Pristup informacijama o drugačijim načinima života, na primer, spada u jedan takav uslov. To je razlog zašto liberalno društvo tradicionalno podupire takve vrednosti kao što su obavezno osnovno obrazovanje, sloboda govora, sloboda savesti, sloboda udruživanja. Radi se, dakle, o pretpostavkama uspešnog autonomnog delovanja pojedinaca. Stoga je Kimlika izričit: „Liberalno stanovište koje zastupam insistira na tome da ljudi mogu procenjivati moralne vrednosti i tradicionalne načine života i imati ne samo legalno pravo da to čine, već i društvene uslove koji uvećavaju tu sposobnost (tj. liberalno obrazovanje).“²¹⁸

216 Ibid., str. 118.

217 Ibid., str. 120.

218 Ibid., str. 136.

Kimlikina koncepcija autonomije svakako je manje zahtevna u odnosu na perfekcionistačko stanovište Džozefa Raza (*Joseph Raz*), kao i u poređenju sa deontološkim verzijama autonomije koje susrećemo u delima Imanuela Kanta i Džona Stjuarta Mila. Autonomija, po Kimlikinom shvatanju, nije u vezi sa bilo kakvim imperativom samo-određenja i samo-zakonodavstva, niti je izraz moralne prirode pojedinca koju treba negovati zarad individualnog razvoja. Autonomija, ističe Kimlika, nema vrednost po sebi.²¹⁹ Suštinski interes kojem težimo jeste dobar život. Na tom putu autonomija je nužno sredstvo, a ne krajnji cilj. I dok se instrumentalna koncepcija autonomije može smatrati neproblematičnim rešenjem sa stanovišta položaja liberalnih manjina, za neliberalne grupe ona i dalje predstavlja preveliki zalogaj. Teško je poverovati da će one prihvatiti bilo kakvu koncepciju autonomije. S obzirom da je postojanje neliberalnih grupa realnost liberalnih društava, postavlja se pitanje ophođenja prema njihovim zahtevima. Ovom pitanju, prema našem sudu, Kimlika ne posvećuje dovoljno pažnje čime posredno priznaje da njegova teorija ne sadrži potpuno i adekvatno rešenje za gorući problem današnjice. Pre nego što argumentujemo navedenu tvrdnju, izlažemo Kimlikinu strategiju tretiranja neliberalnih manjina.

Konstatujući da su savremeni liberali napustili učenje klasičnog liberalizma po kojem se nasilno nametanje liberalnih načela drugim državama smatralo legitimnim i svetim ciljem, Kimlika primećuje da se slična tendencija ne može primetiti i u slučaju njihovog odnosa prema „domaćim“ manjinama.²²⁰ Takva praksa ne samo da ogoljeno ugrožava opstanak manjinskih kultura već je i kontraproduktivna sa stanovišta uspešnosti nametnutih liberalnih načela i institucija. Baš kao i među-državni odnosi i odnosi između većinske i manjinske nacije u multinacionalnoj državi treba da budu zasnovani na principima uzajamnog uvažavanja i mirnog pregovaranja. Kimlika ostavlja mogućnost da u pojedinim situacijama krajnji rezultat ovakvog miroljubivog pristupa bude i sporazum kojim se neliberalnoj manjini dozvoljava izuzimanje iz opšteg važenja liberalnih zakona. Na taj način bi „liberalna većina bila onemogućena da spreči kršenje individualnih prava unutar manjinske zajednice“, no „liberali većinske grupe moraju da nauče da žive sa tim, baš kao što moraju da žive i sa neliberalnim zakonima drugih država.“²²¹ Dosledan u stavu da se liberalizam ne treba nametati, Kimlika se zalaže za nenasilan način preobraćanja onih manjina koje postupaju nepravedno. To podrazumeva pravo javnog nastupa protiv takvih oblika nepravdi kao i suptilnu interiorizaciju

219 Ibid., str. 121.

220 Ibid., str. 241.

221 Ibid., str. 242.

liberalnih načela putem podrške naporima liberalnih reformatora da liberalizuju svoju kulturnu grupu. Kimlika smatra da je u stvarnosti malo povoda za ovakvu vrstu dobronamerne intervencije. Empirijski podaci govore da manjinske grupe u liberalnim demokratijama zapravo ne teže ograničavanju slobode svojih članova i ne sprečavaju ih da autonomno deluju čak i onda kada to podrazumeva preispitivanje i odbacivanje tradicionalnih običaja i praksi.²²² Navedeno ne znači kako je državna intervencija zarad zaštite individualnih prava u potpunosti isključena. U slučajevima masovnog i sistematskog kršenja individualnih prava neophodna je brza i odlučna reakcija šireg društva. Kimlika priznaje da nema odgovor na pitanje u kom trenutku je prinudna intervencija države nužna. Ipak, nudi nekoliko kriterijuma koje bi pre takve odluke trebalo uzeti u obzir. Radi se o procenama koje se tiču „ozbiljnosti kršenja prava u manjinskoj zajednici, stepena konsenzusa unutar zajednice o legitimnosti ograničenja individualnih prava, mogućnosti disidentskih pripadnika grupe da napuste zajednicu ukoliko žele, postojanja istorijskih sporazuma sa nacionalnom manjinom.“²²³

Kimlikina koncepcija poseduje dva suštinska nedostatka. Prvo, moguće je postaviti pitanje u kojoj meri je ova teorija multikulturalna? Zahtev da se grupno-specifična prava dodeljuju samo onim grupama koje cene individualnu autonomiju predstavlja gust filter kroz koji mnoge prakse i običaji neliberalnih grupa ne mogu da prođu. Drugo, s pravom se možemo zapitati u kojoj meri Kimlikina strategija zaslužuje liberalni predznak? Ne deluje nam kao realna opcija da neliberalne grupe tek tako pristanu na proces mirnog liberalizovanja. Izvesnija je situacija koju Kimlika predstavlja kao model *modus vivendi* prilagođavanja. Sve što liberali treba da urade u tom slučaju jeste da zatvore oči pred neliberalnim praksama u njihovom neposrednom okruženju. Za liberalizam je ta vrsta indolentnosti neprihvatljiva. Dušan Pavlović stoga sa pravom zaključuje da „Kimlikina pozicija ne može da bude liberalna ako on ne želi da tvrdi da liberalne vlade nemaju automatsko pravo da nametnu svoje gledište neliberalnim manjinama. Ako, na drugoj strani, Kimlika želi da tvrdi kako liberalna vlada treba da liberalizuje neliberalne manjine štiteći pojedince od neliberalnih praksi, onda Kimlikina pozicija nije odmakla dalje od Rolsove, već se svodi na njenu rekapitulaciju.“²²⁴ Nekoherentnost Kimlikine koncepcije nudi pregršt argumenata za njenu kritiku, kako od strane multikulturalista, tako i od strane liberala. Sve u svemu, čini nam

222 Vil Kimlika, *Savremena politička filozofija*, Nova srpska politička misao, Beograd, 2009, str. 378.

223 Will Kimlycka, *Multikulturalno građanstvo*, op.cit., str. 244.

224 Dušan Pavlović, *Autonomija ličnosti u Rolsovoj Teoriji pravde*, Fabrika knjiga, Beograd, 2005, str. 151.

se da je sasvim ispravna konstatacija Čandrana Kukathasa (*Chandran Kukathas*) da „Kimlikina teorija kulturnim manjinama jemči i previše i premalo priznanja.“²²⁵ Sličan zaključak bi mogli da izvedemo i u pogledu drugog, takođe uticajnog, liberalnog nastojanja da se, ovoga puta, u formi svedenijeg koncepta autonomije – političke autonomije odgovori na urgentnu potrebu uključivanja neliberalnih manjina u savremenu koncepciju demokratskog građanstva. Radi se o Rolsovom političkom liberalizmu kojem posvećujemo naredne stranice.

KONCEPT AUTONOMIJE U POLITIČKOM LIBERALIZMU

Rolsov prvi pokušaj da iznađe odgovor na pitanje kako se ophoditi prema činjenici moralnog pluralizma izložen u „Teoriji pravde“ (1971) izazvao je brojne akademske reakcije. Mada se u prvi mah činilo da će libertarijanska kritika predstavljati najznačajnijeg takmaca Rolsovoj teoriji, ubrzo postaje jasno da se znatno vitalniji protivnik nalazi u liku komunitarizma. Pitanja poput načina konstituisanja individualnih i kolektivnih identiteta, njihovog međusobnog odnosa, kao i problem (ne)pristrasnosti prvobitnog položaja, postaju glavni frontovi rasprave između sledbenika Rolsovih ideja i njihovih komunitarnih kritičara. Ukoliko bi pome-nute sporne tačke preveli na teren liberalno-multikulturne debate, centralna dilema bi glasila ovako: Da li je rolsijanska privrženost autonomiji prihvatljiva osnova za upravljanje pluralističkim društvima budući da neke grupe ne cene autonomiju? Jedan deo liberalnih teoretičara ostaje dosledan ranom Rolsu (uz određenu reinterpretaciju bazičnog načela moralne autonomije) i brani tezu po kojoj se imperativi stabilnosti i pravednosti u kulturno raznolikim društvima pre postižu usvajanjem liberalnih principa pravde rolsijanskog tipa nego multikulturnim rešenjima. Za tu grupu liberala, moguće je krenuti od autonomije (makar to bila autonomija nekan-tijanskog tipa) i završiti na neutralnoj državi.²²⁶ Nešto kasnije u tekstu pokazaćemo da je ovakav pristup činjenici etno-kulturne raznolikosti daleko najbolje rešenje naspram alternativnih liberalnih opcija „pomirenja“ ideala autonomije i ideala raznolikosti koje pronalazimo u radovima Vila Kimlike i „kasnog“ Rolsa. Sam Rols, međutim, odlučuje da na komunitarne napade odgovori bitnim revidiranjem postavki koje je prvobitno izložio u „Teoriji pravde“. Već tokom 80-ih godina, Rols počinje da nudi daleko skromnije razumevanje onoga o čemu je pisao 70-ih. Pomeranje od pređašnje, etičke ka novoj, političkoj koncepciji pravde (od moralne ka političkoj autonomiji) svoj puni oblik dobija u „Političkom liberalizmu“ (1993).

225 Chandran Kukathas, *Political Theory*, br. 20, 1992, p. 132.

226 Dušan Pavlović, *Autonomija ličnosti u Rolsovoj Teoriji pravde*, op.cit., str. 32.

Rolsov pristup u „Teoriji pravde“ utemeljen je na aksiomatskoj viziji o tome šta konstituše ljudsku prirodu pri čemu se nedvosmisleno priklanja Kantovom načelu moralne autonomije. Rols će ovo ključno obeležje „Teorije pravde“ po kojem svi građani dobro uređenog društva prihvataju koncept pravednosti kao nepristrasnosti na osnovu sveobuhvatne filozofske doktrine označiti kao ozbiljnu prepreku njenoj ostvarivosti. Rešen da tu prepreku otkloni, Rols već u uvodu nove knjige skreće pažnju čitaocima da su sadržaj i cilj političkog liberalizma velika promena u odnosu na sadržaj i cilj „Teorije pravde“²²⁷. Mada je i dalje veran kantijanskoj doktrini, Rols drži da je sasvim moguće da neki članovi društva smatraju da se njihovi ciljevi ne mogu doradivati ili menjati. Po svemu sudeći, ti ljudi će biti privrženi nekoj drugoj sveobuhvatnoj doktrini koja je isto tako koherentna i branjiva kao i kantijanska filozofija. Moderno demokratsko društvo ne karakteriše samo jednostavan pluralizam verskih, moralnih, filozofskih doktrina, što je pretpostavka „Teorije pravde“, nego pluralizam nespojivih, ali ipak razložnih sveobuhvatnih doktrina. Centralno pitanje političkog liberalizma stoga glasi: „Kako je moguće da postoji stabilno društvo slobodnih i jednakih građana koje je premreženo razložnim ali nekompatibilnim doktrinama? Odnosno, kako je moguće da duboko suprotstavljene ali razložne doktrine mogu zajedno živeti i potvrđivati političku koncepciju ustavnog režima?“²²⁸

S obzirom da u takvim okolnostima, sasvim izvesno, nije moguće očekivati konsenzus koji bi bio utemeljen samo na jednom religijskom i moralnom idealu, Rols smatra da je proračun stabilnosti u „Teoriji pravde“ bio nerealističan te da se mora revidirati. U toj nameri, Rols ne odustaje u potpunosti od ideje autonomije već ograničava njen domašaj. Kantov koncept autonomije sada se koristi kao ključ za objašnjenje političke autonomije građana demokratskog društva. Za razliku od sveobuhvatnog, moralnog koncipiranja autonomije po kojem pojedinci treba da budu u poziciji da procenjuju i eventualno menjaju životne ciljeve, odluke ili nasleđene prakse u svim sferama života, u političkom liberalizmu je takva opcija ograničena isključivo na političku sferu.²²⁹ Prema Rolsu, sasvim je realna situacija u kojoj mi, kao građani, u domenu javne sfere upražnjavamo sposobnost autonomnog delanja, a u našim privatnim životima odbacujemo tu mogućnost. Takva javna koncepcija pravde u ustavnoj demokraciji treba da bude što je moguće više nezavisna od kontroverznih, ali razložnih filozofskih i religijskih doktrina.

227 John Rawls, *Politički liberalizam*, Kruzak, Zagreb, 2000. str. 3.

228 Ibid., str., 6.

229 Ibid., str., 69.

Uočavamo da je domet političkog koncepta pravde dvostruko sužen. Prvo, takav koncept nije više odraz neke od sveobuhvatnih doktrina, već predstavlja nevezano gledište (*freestanding view*) koje može biti podržano od strane različitih sveobuhvatnih, razložnih doktrina. Drugo, njegovo važenje je ograničeno isključivo na politički kontekst, bez pretenzije da svoje principe proširi i na ostale domene društva. Pripadnost različitim religijskim ili etničkim zajednicama svrstavamo u ono što Rols označava kao ne-javni identitet članova društva koji ne utiče odlučujuće na njihovo prihvatanja načela pravde kojima se utvrđuju prava i dužnosti u političkom polju. Na taj način, pojedincu je ostavljeno dovoljno prostora da, na primer, bude dostojan sledbenik Islama koji organizuje i živi svoj život u skladu sa religijskim učenjem Kurana, ali isto tako i primeran građanin koji će sa drugim građanima (pripadnicima iste ili drugih religija) deliti jednaku privrženost zajedničkom ustavnom poretku i njegovim političkim institucijama. Iako se članovi društva nužno međusobno razlikuju u mnogim bitnim stvarima, uključujući i etničku i religijsku pripadnost, ipak postoji opšta saglasnost u vezi sa bazičnim skupom političkih načela i institucija koje su oslobođene tereta sveobuhvatnih doktrina. Za Rolsa dobro društvo više nije ono društvo čiji članovi pristaju na principe pravde koji su izraz njihove jedinstvene (kantijanske) moralne prirode, već pluralističko društvo čiji članovi pripadaju različitim religijama, etničkim grupama i kulturama, u kojem su se sve ove različite grupe sporazumele o shemi načela pravde za koju žele da bude u osnovi njihovih najvažnijih ustanova.²³⁰

Prihvatanje političke koncepcije pravde rezultat je preklapajućeg konsenzusa (*overlapping consensus*) u kojem učestvuju sve suprostavljene filozofske, moralne i religijske doktrine.²³¹ Treba imati u vidu da preklapajući konsenzus nije kompromis između onih koji imaju različite pogleda na svet, niti nekakav *modus vivendi*, strateški sporazum koji sve strane prihvataju zato što nemaju moć da drugima nametnu ono u šta zaista veruju.²³² Preklapajući konsenzus valja razumeti kao principijelnu saglasnost, utemeljenu na totalitetu razloga koji su sadržani unutar različitih sveobuhvatnih doktrina i prihvaćeni od strane svakog građanina. Jednostavnije rečeno, dva principe pravde, ovaj put primenjena samo na političku sferu, moguće je braniti različitim argumentima, a ne isključivo pozivanjem na značaj autonomije. Tako na primer, do saglasnog zaključka po kojem je neophodno afirmisati slobodu savesti (deo prvog principa pravde) možemo doći navođenjem liberalnog argumenta koji se poziva na vrednost autonomije, ali i

230 Ibid., str. 33.

231 Ibid., str. 120.

232 Ibid., str. 129.

komunitarnim argumentima (primerenijim osobama muslimanske veroispovesti) po kojim se religijska uverenja smatraju datim i čvrsto ukorenjenim, a sloboda savesti se razume kao sredstvo kojim se brani stav da u društvu koje karakteriše postojanje viših različitih religijskih koncepcija ni jedna od njih nije podložna raspravi, što je svakako u interesu neliberalnih grupa.²³³ Različiti argumenti obraćaću se različitim grupama u društvu, a konačan rezultat biće preklapajući konsenzus kojim se svi saglašavaju da je neophodno da afirmišemo slobodu savesti premda iz različitih razloga. Isti postupak će važiti i za ostale bazične vrednosti pravnog i političkog poretka ustavne demokratije.

Suštinski deo koncepcije preklapajućeg konsenzusa čini saglasnost o tome da svi građani poseduju dve moralne moći koje obezbeđuju zajednički okvir u kojem ljudi raspravljaju i rešavaju pitanja u vezi sa tumačenjem dva principa pravde. Prva moralna moć, bez koje je nemoguće govoriti o preklapajućem konsenzusu, sastoji se u osećaju za pravdu koji Rols pripisuje svakom građaninu. Druga moralna moć sadržana je u sposobnosti svakog građanina da „oblikuje, preispituje i ostvaruje“ određenu koncepciju dobra.²³⁴ Rols ponavlja da ove moralne moći ni na koji način neće ugroziti način života neliberalnih grupa. Ideja da posedujemo moralnu moć da oblikujemo i preispitujemo našu koncepciju dobra je strogo politička koncepcija usvojena isključivo za svrhu utvrđivanja naših javnih prava i odgovornosti (politička autonomija). Rols dopušta da neki ljudi u svojim privatnim životima shvataju svoju versku opredeljenost kao nešto što se može preispitivati. On samo zahteva da ljudi u javnom, političkom životu ignorišu eventualno postojanje takvih nepromenljivih, konstitutivnih ciljeva jer bi to ugrozilo mogućnost preklapajućeg konsenzusa.

Rolsova smela namera da ispravi nedostatke sveobuhvatne koncepcije pravde koju je ranije zastupao, nije ostala pošteđena kritičkih observacija. Liberali privrženi rešenju ponuđenim u „Teoriji pravde“ optuživali su ga za komunitarno zastranjivanje, dok su mu multikulturalisti prebacivali da u doradi prvobitne koncepcije ipak nije učinio dovoljno. Parek primećuje da Rols nije predaleko odmakao od onoga što je tvrdio u „Teoriji pravde“, te da ostaje zapleten u kontradiktornosti liberalnog monizma koje ga sprečavaju da se pitanjem etno-kulturnog pluralizma bavi na valjan način.²³⁵ Stranice koje slede u celosti posvećujemo propitivanju odnosa napetosti između koncepcije političke autonomije i liberalnog multikulturalizma

233 Ibid., str. 134-137.

234 Ibid., str. 65.

235 Bikhu Parekh, *Rethinking multiculturalism: cultural diversity and political theory*, Macmillan Press, London, 2000, p. 84.

LIBERALIZAM AUTONOMIJE I/ILI LIBERALIZAM TOLERANCIJE

U prethodnim poglavljima smo otvorili nekoliko važnih pitanja koja su od značaja za razmatranje složenog odnosa autonomije i multikulturalizma u savremenim liberalnim društvima. Dileme su podjednako teorijske i praktične naravi. Kako bi liberalne države trebalo da se ophode prema etničkim i religijskim grupama koje ne cene autonomiju? Da li je dovoljno od takvih grupa zahtevati da svoje vrednosti ne nameću drugima ili treba da budemo zainteresovani i za njihovu unutrašnju organizaciju? Najzad, imaju li te grupe pravo da upućuju ikakve zahteve širem društvu?

Radi se o izuzetno spornim i neugodnim temama koje su pokrenule intenzivne rasprave kako između liberala i neliberala, tako i među samim liberalima. Prema pojedinim liberalnim teoretičarima, način na koji ćemo pristupiti ovim, ali i drugim pitanjima iz domena liberalno-multikulturalne debate zavisice od toga kojoj od dve fundamentalne liberalne vrednosti, autonomiji ili toleranciji, priznajemo pravo prioriteta. Ukoliko veći značaj pridajemo autonomiji pojedinca koja, kao što smo videli, podrazumeva mogućnost propitivanja životnih ciljeva i društvenih praksi, onda smo pristalice prosvetiteljskog liberalizma ili liberalizma autonomije. Ako, pak, smatramo da je suština liberalnog pogleda na svet uvažavanje širokog spektra različitosti koje nas okružuju, onda smo pobornici reformatorskog liberalizma ili liberalizma tolerancije.²³⁶ Na suprotnim stranama ovog popularnog liberalnog binoma nalaze se koncepcije sveobuhvatnog i političkog liberalizma. Distinkcija implicitno sugerise da je nemoguće, ili teško ostvarivo, insistirati na autonomiji pojedinaca i biti tolerantan prema neliberalnim grupama i obrnuto, afirmisati toleranciju uz istovremenu brigu za položaj pojedinaca, članova različitih etno-kulturnih grupa. Uvereni smo da navedena tvrdnja promašuje suštinu, te da je primereno bavljenje činjenicom kulturnog pluralizma moguće i bez prethodnog priklanjanja jednom ili drugom liberalnom taboru. Pre nego što to dokažemo, upoznaćemo se sa, verovatno, najpoznatijim primerom teorijske analize multikulturalizma iz vizure „dva liberalizma“. Radi se o Kimlikinoj kritici „kasnog“ Rolsa.

Kimlikinim rečima, koncept političke autonomije „više zamagluje nego što uklanja, ili rasvetljava, potencijalne sukobe između liberalnih načela i neliberalnih grupa.“²³⁷ Ceo nesporazum je sadržan u pogrešnom razumevanju ideje tolerancije.

236 Kao kanonski oblik ove teze, Brajan Beri navodi članak Vilijama Galstona (*William Galston*) „Two Concepts of Liberalism“ (videti: Brian Barry, *Kultura i jednakost-egalitarna kritika multikulturalizma*, Naklada Jesinski i Turk, Zagreb 2006, str. 140).

237 Vil Kimlika, *Savremena politička filozofija*, op.cit., str. 262.

Tolerancija za koju su liberali zainteresovani individualistički je koncipirana. Njena glavna odlika je snažna posvećenost individualnoj autonomiji. Kako Kimlika ističe, tolerancija i autonomija su zapravo dve strane iste medalje i tako im se mora pristupiti.²³⁸ Rolsov preformulisani liberalizam možda jeste inventivna strategija, ali nikako nije principijelno, pa ni funkcionalno rešenje. Poenta je u tome da liberalizam kakav god oblik imao, po Kimliki, nužno mora da insistira na vrednosti autonomije pri čemu bi tu posvećenost liberalizma bilo loše, a u krajnjem slučaju i nemoguće, ograničavati samo na jedan aspekt društvenog života – na političku sferu.

Pozicija političkog liberalizma neodrživa je ne samo za istinske liberalne, već i za dosledne komunitarce. Nije verovatno da će neko ko upražnjava komunitarni način života u privatnoj sferi prihvatiti ideal autonomije u političkoj sferi. Štaviše, prihvatanje vrednosti autonomije u političke svrhe za komunitarne grupe može nositi realnu opasnost „prelivanja“ autonomije u privatne živote njihovih članova, a to je cena na koju te grupe svakako neće pristati. Dakle, ono od čega te grupe strepe jeste sam koncept individualne autonomije, a ne argumentacija kojom se brani. U tom smislu, za njih je potpuno svejedno da li skup argumenata koji nalaže zakonsko poštovanje individualnih prava i sloboda u svom zaleđu ima neku od koncepcija sveobuhvatnog liberalizma ili strategiju političkog liberalizma.²³⁹ Oba liberalizma se zalažu, ne samo za zakonsko priznavanje individualnih prava i sloboda već i za stvaranje uslova za njihovo efektivno korišćenje. Stoga strategija političkog liberalizma ne donosi ništa novo u načinu tretiranja neliberalnih grupa. Zbog neadekvatnog pristupa činjenici postojanja neliberalnih grupa, one će i nadalje ostati skrajnut i buntovan deo unutar šireg liberalnog društva.

Problemu nekoherentnosti političkog liberalizma moguće je pristupiti i iz drugog ugla. Odluke o zvaničnom jeziku, državnim praznicima i simbolima predstavljaju očigledne primere prelivanja ne-javnih identiteta pojedinih članova društva, po pravilu pripadnika većinske nacije, u javnu sferu. Za multikulturaliste navedene prakse, svojstvene svakoj liberalnoj demokratiji, predstavljaju dokaz pristrasnosti od koje pati svaki model proceduralnog liberalizma uključujući i politički liberalizam. Suprotno Rolsu, oni tvrde da pripadnost ne-javnim identitetima i te kako utiče na (ne)prihvatanje načela pravde u javnoj sferi.

Da zaključimo. Iz svih navedenih razloga, prema Kimliki, nije branljivo liberalno gledište koje društveni život pojedinca polovi na komunitarni i na liberalni deo.²⁴⁰ Primećujemo da je Kimlikina sugestija krajnje isključujuća.

238 Ibid., str. 260.

239 Will Kymlicka, *Multikulturno građanstvo*, Jesenski i Turk, Zagreb, op.cit., str. 231.

240 Ibid., str. 233.

Moramo se odlučiti da li ćemo se zalagati za neliberalni sistem mileta utemeljen na neliberalnom shvatanju tolerancije ili ćemo toleranciju braniti na liberalan način, pozivanjem na individualnu autonomiju koja nije veštački ograničena isključivo na politički domen. Rols se, barem posredno, priklanja ovoj drugoj opciji i to je dobra vest za Kimliku. Loše je to što Rols zapetljan u neodbranjivu misiju odbrane suživota načela liberalne autonomije i principa neliberalne tolerancije, propušta da ponudi realno rešenje za problem prave mere ophođenja prema onim kulturnim manjinama koje ne cene autonomiju.

Mišljenja smo da Kimlikina kritika umnogome pogađa metu. Rolsova strategija tretiranja neliberalnih načina života zaista ne deluje uverljivo. Neliberalne grupe koje odbacuju vrednost autonomije, po svemu sudeći, neće prihvatiti politički liberalizam, baš kao što nisu prihvatile ni njegovu sveobuhvatnu verziju. Međutim, isto tako smatramo da je Kimlikina formula „liberalizovanja“ neliberalnih grupa podjednako sporna i jalova opcija upravo iz svih onih razloga koje Kimlika navodi kao protiv-argumente Rolsovom političkom liberalizmu. Kimlika upada u zamku samo-nametnutog imperativa da liberalizam, po svaku cenu razvrsta, na varijantu koja podržava autonomiju (čiji je Kimlika sledbenik) i onu koja ceni raznolikost.

IMA LI LIBERALIZAM IPAK REŠENJE?

Opisane stranputice liberalnog multikulturalizma posledica su pogrešnog pristupa činjenici kulturnog pluralizma. Da ponovimo, prema pristupu karakterističnom za liberalni multikulturalizam, autonomija se shvata kao centralna vrednost liberalizma i ključno polazište u razmatranju kulturne raznolikosti. Drugi pristup, svojstven radikalnim multikulturalistima, bazira se na problematičnoj pretpostavci da je kulturna raznolikost vrednost po sebi koja se može prikladno tretirati jedino ukoliko napustimo okvire liberalnog zakonodavstva. Smatramo da ni jedan od ova dva pristupa ne nudi održivo rešenje koje će zadovoljiti potrebe za stabilnošću i pravdom u kulturno heterogenim društvima. Da budemo do kraja jasni, i autonomija i raznolikost jesu vrednosti koje zaslužuju našu pažnju i podršku. Liberalizam svakako ne treba da ih se stidi. Naprotiv, obe vrednosti predstavljaju važne argumente u prilog odabira liberalnog načina života. Problem se javlja u načinima na koji se autonomija i raznolikost koncipiraju i uvode u liberalizam. Cilj nam je da u ovom poglavlju pokažemo da strategija liberalnog egalitarizma koja se kreće u granicama političke teorije Brajana Berija (*Brian Barry*) nudi adekvatan okvir za razmatranje odnosa između ideala autonomije i ideala raznolikosti.

Glavna poruka ove liberalne škole glasi da se prihvatanje liberalnih načela i institucija ne mora nužno podudarati sa prihvatanjem ideala autonomije. Istina, najveći broj ljudi u liberalnim demokratijama ideal autonomije smatra bitnim za

svoj život, ali to ne umanjuje mogućnost upražnjavanja komunitarnih životnih stilova koji ne vrednuju autonomiju. Beri je u pravu kada kaže da su u liberalnom društvu ljudi koji ne žele da se posvetite tom idealu slobodni da to ne učine. Međutim, „čak se i onima koji ne odobravaju ideal autonomije mogu dati razlozi za odobravanje individualnih prava koja se mogu izvesti iz liberalnih načela.“²⁴¹ Liberalna blagonaklonost prema autonomiji daleko je od identifikovanja liberalizma sa zahtevom da država mora preuzeti misiju „usađivanja“ autonomije. Ako bi se to desilo, liberalna država bi narušila princip nepristrasnosti koji je utemeljuje što bi značilo da su neke koncepcije dobrog života u povlašćenom položaju u odnosu na druge. Iz tog razloga, Beri smatra da se teorije koje prvenstvenim zadatkom države određuju promovisanje autonomije, poput perfekcionistačkih koncepcija, ne mogu smatrati liberalnim.²⁴² I dok se perfekcionistačkom liberalizmu mogu spočitavati asimilacijske namere, to nikako nije slučaj i sa egalitarnim liberalizmom Brajana Berija. To što će neki ljudi, a među njima zasigurno i sam Beri, radije izabrati vrednost autonomije nego tradicionalistički način života koji je lišen sposobnosti autonomnog odlučivanja, nije ni od kakvog značaja za javnu politiku. Isto tako, činjenica da liberalne institucije stvaraju uslove pod kojima se autonomija može ostvarivati, ne znači da javna politika promoviše koncepcije dobra koje proizilaze iz ideala autonomije.²⁴³ Radi se o logičkoj grešci koja se može uporediti sa onom koju pravi Iris Marion Jang (*Iris Marion Young*) kada automatski izjednačava ideal asimilacije i liberalne institucije „slepe na razlike“. Svakodnevica liberalnih demokratija pruža mnogo dokaza da pod okriljem jednakih sloboda za sve koje su ugrađene u temeljna liberalna načela (građanska jednakost, sloboda govora, veroispovesti, nediskriminacije, udruživanja, jednakosti šansi...) uspevaju i načini života koji ne slave autonomiju i individualnost. Do tih se načela može doći na niz načina, a ne isključivo stavljanjem u prvi plan vrednosti autonomije čime Beri odbacuje tezu po kojoj se liberalizam brani prevashodno pozivanjem na ideal individualne autonomije. Po njemu „liberalne oblike života treba jednostavno definisati kao one oblike života koji nisu nespojivi sa postojanjem liberalnih institucija“.²⁴⁴ S obzirom da je očigledno moguće podupirati uniformna liberalna pravila „slepa na razlike“ bez pozivanja na vrednost autonomije, smatramo da liberalni multikulturalizam postavlja nepotrebno visoke standarde procenjivanja liberalnosti kulturnih praksi i običaja.

241 Brajan Beri, *Kultura i jednakost-egalitarna kritika multikulturalizma*, op.cit., str. 145.

242 Ibid., str. 146.

243 Ibid., str. 145.

244 Ibid., str. 145.

Kada je u pitanju vrednost raznolikosti, Berijev stav je još izričitiji. Kulturna raznolikost predstavlja sastavni deo stvarnosti savremenih liberalnih država. To niko ne poriče. Međutim, sporan je odgovor na činjenicu njenog postojanja. Prema Beriju, liberalno načelo jednakih sloboda dobro je prilagođeno da odgovori na izazove kulturne raznolikosti. Prema grupama je moguće postupati pravedno ne napuštajući principe egalitarnog liberalizma. Liberalizam, uostalom, i nastaje kao formula za okončanje sukoba različitih religijskih doktrina. Moralna i verska tolerancija svrstavaju se u središnja obeležja liberalizma. Stoga apsurdno deluje poziv pojedinih multikulturalista da, zarad uvažavanja činjenice raznolikosti, modifikujemo ili čak u potpunosti odbacimo liberalno učenje. Beri uočava da se iza takvih zahteva krije namera pojedinih kulturnih grupa da steknu apsolutnu nadmoć nad svojim pripadnicima.²⁴⁵ Kako bi to dokazao, Beri se osvrće na optužbe da liberalizam nipodaštava oblike života onih kulturnih grupa koje ne cene autonomiju. On podvlači da se ne radi o valjanom prigovoru jer za liberalizam kulture nisu entiteti kojima se uopšte treba baviti. Kulturama ne možemo da pripišemo bilo kakvo pravo ili moralni zahtev, pa ni onaj koji se odnosi na brigu za opstanak date kulture. Intervencije koje navodno ugrožavaju zdravlje tradicionalnih kultura zapravo su reakcije liberalne države u slučajevima prisiljavanja onih pojedinaca koji više ne dele cilj kulturne grupe kojoj pripadaju. Sve dok pripadnici neliberalnih grupa imaju jednaka prava kao i svi drugi građani, ne postoji razlog za bilo kakvo uplitanje sa strane.

ZAKLJUČAK

Multikulturalizam, slagali se sa njegovim postavkama ili ne, nepobitno predstavlja jedan od ključnih konceptualnih diskursa u razumevanju savremenih liberalnih demokratija. Bez obzira na različita tumačenja multikulturalizma i brojne kontraverze koje su pojam učinile spornim, u jednome se svi, barem implicitno, slažu – multikulturalizam dovodi u pitanje konvencionalnu prirodu moderne države i menja pravac interesovanja savremene političke teorije koja je dominantno liberalno orijentisana. Milan Mesić konstatuje da se sve moderne države suočavaju sa dilemama koje pred njih postavlja multikulturalizam, čak i onda kada su daleko od toga da ga priznaju za službenu politiku.²⁴⁶ Slična situacija je i u polju političke teorije. Primećujemo da i oni teoretičari, poput Kukatasa ili Berija, koji tvrde da multikulturalizam ne predstavlja problem za političku teoriju ulažu mnogo truda u objašnjenje te tvrdnje čime mu posredno priznaju značaj koji inicijalno osporavaju.

245 Ibid., str. 147.

246 Milan Mesić, *Multikulturalizam*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 60.

Uvažavajući relevantnost pitanja koje pokreće multikulturalizam, namera nam je bila da u radu proučimo samo jedan segment iz nepreglednog pejzaža liberalno-multikulturalne debate. U fokusu naše pažnje nalazio se problem moralne i političke autonomije u teorijama liberalnog multikulturalizma. Problemu smo pristupili u skladu sa predmetnim okvirom rada koji je pred nas postavio dva cilja. Prvi cilj nam je nalagao da ispitamo prirodu odnosa između koncepata moralne i političke autonomije i liberalnog multikulturalizma. Drugi cilj nas je usmerio na propitivanje kapaciteta egalitarnog liberalizma da se nosi sa napetostima koje generiše pomenuti odnos. U narednim redovima izložimo osnovne zaključke do kojih smo došli sledeći ove dve smernice.

U literaturi koja se bavi multikulturalnim temama, autonomiji se pridaju posve različite konotacije, od onih koje između autonomije i kulturne pripadnosti povlače znak jednakosti, do onih koje koncept autonomije optužuju za ukidanje kulturne raznolikosti. Izbegavajući stavove dijametralno različitih pozicija u raspravi, smatramo da je odnos moralne, sveobuhvatne autonomije i multikulturalizma obeležen inherentnim napetostima koje ne uspeva da prevaziđe ni svedeniji koncept političke autonomije, baš kao ni koncept liberalnog multikulturalizma. Ukazali smo, takođe, da to ne znači da je neophodno modifikovati ili odbaciti konture liberalnog univerzalizma kako bi se napetosti otklonile.

Posebno smo sumnjičavi prema zapažanjima onih teoretičara koji smatraju da uvažavanje vrednosti autonomije povlači sa sobom asimilaciju kulturnih grupa koje autonomiju ne vrednuju visoko. Popularan primer takve zablude je tvrdnja da će kulturne grupe čiji članovi ne prihvataju liberalna načela, uključujući i koncept autonomije, biti destimulisane prilikom ostvarivanja kolektivnih ciljeva zato što će biti prisiljene da promene svoj način života kako bi ga uskladile sa liberalnim individualizmom.²⁴⁷ Verujemo da je dobar odgovor na tu vrstu primedbe to da uvažavanje autonomije nikako nije isto što i državna podrška načinima života koji podrazumevaju upražnjavanje ideala autonomije. Čini nam se da je previđanje te činjenice glavni razlog brojnih nesporazuma na relaciji liberalna država – multikulturalizam. Dosledna liberalna država svako ne treba da pristane na zahtev da se posebnim pravima snabdeju one grupe čiji članovi ne žele da žive autonoman način života. Do ove tačke se slažemo sa postavkama liberalnog multikulturalizma. Međutim, isto tako smatramo da sa normativnog stanovišta nije branjiva pozicija koja ostavlja otvorenom mogućnost „liberalnog pripitomljavanja“ onih etno-kulturnih grupe koje ne vrednuju visoko ili uopšte ideal autonomije što je krajnja konsekvencija Kimlikinog

247 Brajan Beri, *Kultura i jednakost-egalitarna kritika multikulturalizma*, str. 147.

liberalnog multikulturalizma. Dobrovoljna udruženja pojedinaca, ukoliko je to interes njihovih članova, ne moraju imati unutrašnja pravila koja zadovoljavaju zahteve koje liberalna država nameće svim pojedincima u javnoj sferi. Drugim rečima, u okvirima liberalnog zakonodavstva koje je jednako za sve, neliberalne grupe imaju slobodu da svoje unutrašnje odnose urede onako kako nalažu uverenja njihovih članova čak i ukoliko ta pravila ne uvažavaju ideal individualne autonomije. Granice te slobode su telesni integritet pojedinca i pravo napuštanja grupe koje ne povlači sa sobom nesrazmerne sankcije.

Teoretičari multikulturalizma, pogotovo radikalne orijentacije, mogu odgovoriti da i ova verzija liberalizma, baš kao i neke prethodne, nije u deontološkom smislu potpuno „čista“. Nismo imali nameru da takav stav opovrgnemo, ali smatramo duboko pogrešnim zaključak koji uobičajeno sledi : liberalizam je neprijatelj etno-kulturne raznolikosti. Za liberalne teoretičare, dobro (liberalno) društvo je ono društvo koje ne promovise partikularne svrhe ili ciljeve, već osigurava okvir za jednaka prava, slobode i dužnosti pojedinaca unutar kojih oni mogu da slede različite ciljeve, individualno ili kooperativno. Navedeno ne znači da liberalizam nije vrednosno utemeljen. Liberalizam, nema sumnje, jeste doktrina koja se u svojim idejnim i praktičnim izvedbama oslanja na osobenu, liberalnu, viziju ljudske prirode i osobeno, liberalno, razumevanje pojedinca i njegovog mesta u društvu. Takođe, nije sporno ni to da je u savremenim državama uočljiva konvergencija između liberalnih načela i kulturnog identiteta većinske nacije. Liberalizam nije moguće (niti je potrebno) braniti iz pozicije savršene deontologije. Sve što se u tom smislu može reći jeste da se nijedan princip u stvarnosti ne sprovodi idealno, ali to i dalje nije argument da liberalizam ne pruža dobre odgovore na okolnosti kulturnog pluralizma.

LITERATURA

- Barry, Brian, *Kultura i jednakost – egalitarna kritika multikulturalizma*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2006
- Divjak, Slobodan (ur.), *Nacija, kultura i građanstvo*, Službeni list SRJ, Beograd, 2002.
- Gatman, Ejmi (ur.), *Multikulturalizam*, Centar za multikulturalnost, Novi Sad, 2003.
- Jang, Merion Iris, *Pravednost i politika razlike*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2005.
- Jovanović, A. Miodrag, *Kolektivna prava u multikulturnim zajednicama*, Službeni glasnik, Beograd, 2004.
- Kymlicka, Will (ed.) *The Rights of Minority Cultures*, Oxford University Press, 1995.
- Kymlicka, Will, *Multikulturno građanstvo*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.
- Kimlika, Vil, *Savremena politička filozofija*, Nova srpska politička misao, Beograd, 2009.

- Kimlika, Vil i Opalski, Magda, *Može li se izvoziti liberalni pluralizam*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2002.
- Kimlika, Vil, *Liberalizam, zajednica i kultura*, Naklada Deltakont, Zagreb, 2004.
- Mesić, Milan, *Multikulturalizam*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
- Pavlović, Dušan, *Autonomija ličnosti u Rolsovoj teoriji pravde*, Fabrika knjiga, Beograd, 2005.
- Parekh, Bikhu, *Rethinking multiculturalism : cultural diversity and political theory*, Macmilann Press, London, 2000.
- Philips, Anne, *Multiculturalism without Culture*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2007.
- Podunavac, Milan, *Princip građanstva i poredak politike*, Čigoja štampa, Beograd, 2001.
- Raz, Joseph, *Moralnost slobode*, Kruzak, Zagreb, 2007.
- Rols, Džon, *Teorija pravde*, Službeni list SRJ i CID, Beograd, Podgorica, 1998.
- Rols, Džon, *Politički liberalizam*, Kruzak, Zagreb, 2000.
-

Nikola Beljinac

MORAL AND POLITICAL AUTONOMY IN THE THEORY OF LIBERAL MULTICULTURALISM

Summary:

The paper deals with the issue of the interplay between the principle of autonomy in its comprehensive (moral) and partial (political) version and the theory of liberal multiculturalism. The author points out the deficiencies of Kymlicka's model of liberal multiculturalism and Rawls's model of political liberalism. The author also tried to argue that the model of egalitarian liberalism is most preferable one for ethnoculturally divided societies.

Key Words: autonomy, liberal multiculturalism, political liberalism, egalitarian liberalism